

WPLYW RELACJI RODZICIELSKICH NA WYCHOWANIE I KSZTAŁTOWANIE SIĘ TOŻSAMOŚCI DZIECKA

Elżbieta Aleksiejuk

Summary: The article discusses the impact of marital relationships on the child. It clearly demonstrates the numerous aspects of parent-child interactions at many levels of interpersonal references. The paper refers to the systematic approach to the family, presents processes involved in the influence of the marital relationship on the child, and emphasizes the impact of this relationship on the child's self-image. Those relations are described here in terms of pedagogy and psychology. The article may provide help to parents and educators as well as those otherwise interested in the subject matter.

Keywords: raising children, child's identity, parental relationships

Ważnym elementem struktury ludzkiego bytu jest otwartość i dialogiczność. Człowiek realizuje w pełni siebie, wchodząc w kontakt z drugim Ja. Spotkanie na płaszczyźnie Ja – Ty stanowi fundamentalny punkt wszelkich wspólnotowych form życia. Wspólnota z drugim człowiekiem opiera się na życiu wartościami. Ponadto tym, co człowiek przeżywa, pragnienie dzielić się z innymi. Wspólne życie wartościami jest wkraczaniem w świat odnajdywania sensu, który jest większy od świata Ja – Ty. Relacja ta ma więc charakter transcendentny (Ozorowski 1999, s. 388). Fundamentalnym warunkiem powstania więzi międzyosobowej i realizacji jej na płaszczyźnie Ja – Ty w postaci My jest dążenie do tego, aby relacja ta ujawniała się na zewnątrz. Wśród wspólnot na szczególną uwagę zasługuje wspólnota miłości i życia, która zawiązuje się między kobietą i mężczyzną. Wspólnota ta, na początku dwuosobowa, ze swojej natury dąży do rozwoju. Małżonkowie pragną nie tylko być ze sobą i dla siebie, lecz jednocześnie pragną, aby ich miłość owocowała w przyjściu na świat dziecka. Dziecko, które przychodzi na świat w rodzinie pełnej miłości, nie jest „*rzucone w świat*”, ale znajduje się w rękach pełnych delikatności i czułości. Mając kochających rodziców, dziecko przychodzi na świat w sposób godny siebie jako człowiek (Siemianowski, 2009, s. 99-104).

Wpływ relacji małżeńskich na wychowanie dziecka

Tym, co decyduje o funkcyjności lub dysfunkcyjności rodziny, jest jakość relacji rodzicielskich w małżeństwie. Ich wpływ jest tak wielki, gdyż ich charakter różnicuje funkcjonowanie całych systemów rodzinnych. Poczucie rodzinnego szczęścia wpływa na klimat rodziny szczególnie w zakresie zaspokajania podstawowych potrzeb. Harmonijna rodzina zapewnia również jednorodny pogląd wychowawczy oraz wyższy poziom kompetencji rodziciel-

skich. Interakcje ze współmałżonkiem mają wpływ na model interakcji z dzieckiem. Konflikt pomiędzy małżonkami często wpływa hamująco na kontakty z dzieckiem. Dla dziecka wzajemne relacje między rodzicami stanowią pierwszy wzór zachowań interpersonalnych, szczególnie na poziomie emocjonalnym. Ten prototypowy charakter relacji rzutuje więc później na stosunek dziecka do innych ludzi. Gdy małżonkowie są zadowoleni ze swojego życia, wpływa to pozytywnie na organizację życia domowego i odwrotnie. Z kolei dysfunkcja w relacjach małżeńskich wprowadza chaos w życiu rodzinnym i niejednokrotnie powoduje przejmowanie ról dorosłych przez dzieci. Badanie i diagnozowanie wpływu oddziaływania relacji małżonków na kształtowanie postaw dzieci wydaje się obecnie szczególnie ważne, ponieważ można przypuszczać, że coraz więcej dzieci będzie wzrastać w tzw. rodzinach rozbitych (Gałkowska, 1999, s. 66-68).

Warto przypomnieć, że atmosfera panująca w domu rodzinnym ma ogromny wpływ na prawidłowy rozwój społeczny dziecka. Dobry klimat w rodzinie panuje wówczas, gdy jej członków łączą pozytywne więzi emocjonalne, takie jak: miłość, szacunek, wzajemne zaufanie, a stosunki między nimi oparte są na współdziałaniu i wzajemnej pomocy. Wpływ relacji pomiędzy małżonkami na dziecko jest procesem złożonym, ponieważ mechanizm ten generowany jest zależnością o dużym stopniu wzajemności. Narodziny dziecka w znacznym stopniu zmieniają relację małżeńską oraz organizację życia domowego. Można jednak wyróżnić kilka procesów, które uczestniczą w oddziaływaniu małżeńskiej diady na dziecko (Gałkowska, 1999, s. 71-73).

Pierwszym procesem jest modelowanie. Polega on na naśladowaniu i przyswajaniu pewnych postaw poprzez obserwację modelu. Proces ten dokonuje się bez przymusu, pod wpływem pozytywnego odniesienia do obiektu, który jest postrzegany jako atrakcyjny. Jest faktem, że dzieci mają silnie wbudowaną tendencję do naśladowania zachowań rodziców, także w wymiarze interpersonalnym. Jeżeli w relacjach pomiędzy rodzicami dominuje wrogość, to istnieje duże prawdopodobieństwo, że dziecko będzie przenosić tę postawę na swoje relacje z innymi ludźmi. Proces modelowania w wyraźny sposób wskazuje na korelacje pomiędzy agresją między rodzicami a nasileniem agresywnych zachowań dzieci (Ozorowski, 2009, s. 277).

Obserwowanie agresji pomiędzy rodzicami może prowadzić dziecko do wniosku, że jest to właściwy sposób postępowania. Podobnie rozwód rodziców może być uznany przez dzieci za najlepszy sposób rozwiązywania konfliktów małżeńskich. Z drugiej strony właściwe rozwiązywanie konfliktów, owocujące poprawą sytuacji rodzinnej, może mieć pozytywny wpływ na rozwój dziecka i jego przyszłe relacje interpersonalne. Charakter relacji między rodzicami stanowi dla dziecka pierwszy wzór zachowań interpersonalnych, tym samym – wpływa na zachowanie i stosunek dziecka do innych członków rodziny, a także

do ludzi w ogóle. Dziecko obserwując codzienne zachowanie rodziców, ich rozmowy, gesty – wystawione jest na oddziaływanie społecznych prototypów (Merton, 2002, s. 222). Dziecko rozwija się poprzez naśladowanie rodziców, czerpie od nich wiedzę, korzysta z doświadczeń, przejmuje ich hierarchię wartości i stara się według niej postępować w swoim życiu. Dzięki naśladowaniu rodziców dziecko uczy się rozpoznawać prawdę, dobro i piękno, by w przyszłości na ich fundamentach budować własne życie. Obserwując relacje między swoimi rodzicami, uczy się istoty związku małżeńskiego, polegającej na uzupełnianiu się i współpracy, dostrzega umiejętność dawania sobie nawzajem i wzajemną pracę w tworzeniu wspólnego dobra.

Kolejną ważną płaszczyzną odniesień dziecka do rodziców jest proces identyfikacji. Jest to proces niezwykle istotny dla rozwoju dziecka, rozumiany jako motywacja do tego, aby być takim jak rodzic. Jeżeli w sytuacji konfliktowej rodzice ujawniają zachowania niekontrolowane, to u dziecka mogą powstać sprzeczne emocje, ponieważ właściwa identyfikacja dokonuje się na bazie pozytywnego związku emocjonalnego. Ponadto, niezadowolona z małżeństwa osoba często krytykuje i deprecjonuje w oczach dziecka partnera, co prowadzi do trudności w identyfikacji z rodzicem tej samej płci. Konflikt między rodzicami może też prowadzić do identyfikacji z agresorem, służącej do redukcji lęku i prowadzącej do wykształcenia się niekorzystnych cech i zachowań (Ozorowski, 2009, s. 277). Proces identyfikacji sprawia, że włączone w strukturę osobowości normy, wartości, zasady uznawane w rodzinie stają się względnie trwałymi cechami charakteru dziecka (Kalinowski, 2007, s. 146-147).

Konflikt między rodzicami powoduje u dziecka silny stres, zahamowania oraz lęk. Oznaki te nasilają się, gdy częstsze są przejawy agresji między rodzicami. Na takie sytuacje dzieci reagują agresją lub zahamowaniem. Reakcje te utrwalają się i ujawniają w momentach odczuwanych jako zagrożenie i mają negatywny wpływ na proces przystosowania społecznego dzieci. Zauważa się, że stresogenny dla dziecka jest nie tylko otwarty konflikt między rodzicami, lecz również nawet niewerbalizowana wrogość między nimi. Samo długotrwałe przebywanie w środowisku, gdzie panują negatywne emocje, jest niekorzystne dla rozwoju dziecka (Gałkowska, 1999, s. 74).

Oczywiście napięcia pomiędzy małżonkami prowadzą do zmian w relacjach rodzice – dziecko, w sposób szczególny te stosunki mogą ulec pogorszeniu, gdy napięcie osiągnie stan domagający się wyjścia poza diadę. Często obserwowalnym zjawiskiem konfliktów małżeńskich jest zacieśnienie związku jednego rodzica z dzieckiem oraz traktowanie dziecka jako elementu rozgrywki między sobą. Ponadto, rodzice zajęci własnymi konfliktami niejednokrotnie przejawiają mniejszą wrażliwość na potrzeby dziecka oraz reagują z opóźnieniem na jego potrzeby. W wyniku tego dziecko jest pozostawione sa-

memu sobie, co negatywnie wpływa na kształtowanie się jego osobowości i zachowań (Gałkowska, 1999, s. 75-79). Tylko małżeństwo, w którym panuje miłość, jest w stanie prawidłowo ukształtować tożsamość i osobowość dziecka.

Sposób reakcji dziecka na konflikt rodziców może zależeć od kontekstu, w jakim konflikt się pojawił. Mogą tu mieć wpływ czynniki odległe i bliższe. W kontekście dalszym wyróżnia się poprzednie doświadczenie z konfliktami, klimat emocjonalny rodziny, temperament i płeć dziecka. Wpływ poprzedniego doświadczenia z konfliktami na aktualną reakcję dziecka zależy od jego zdolności pamięciowych, dzięki czemu dziecko przewiduje przebieg aktualnego wydarzenia. Nie bez znaczenia jest również to, w jaki sposób rodzice wyjaśnili mu zaistniałe uprzednio sytuacje. Młodsze dzieci nie rozumiejąc, że można wobec jednej osoby mieć ambiwalentne uczucia, mają tendencję do obwiniania siebie za złość rodzica. Skutki stresu zależą również od klimatu emocjonalnego rodziny. Im lepszy, właściwszy klimat emocjonalny, tym oczywiście skutki stresu są mniejsze i krótkotrwałe. Sposób, w jaki na dziecko wpływają konflikty rodziców, jest modyfikowany również przez temperament dziecka. Dzieci wrażliwsze będą mocniej odczuwać i bardziej afektywnie reagować na konflikty rodziców. U dzieci o tendencjach agresywnych można spodziewać się w wyniku stresu wzrostu agresji, a u dzieci wrażliwych większego wycofania. Reakcje na konflikty małżeńskie w pewien sposób zależą też od płci dziecka. Dziewczęta mają tendencję do ujawniania oznak dystresu, chłopcy natomiast częściej reagują agresją. Według niektórych badań, chłopcy ponoszą większy uszczerbek psychiczny w wyniku konfliktów między rodzicami niż dziewczęta (Sujak, 1981, s. 80).

Czynniki składające się na bliższe tło konfliktu to przewidywanie przebiegu konfliktu oraz nastrojów dziecka. W zależności od tego, jak dziecko odczytuje zachowania rodziców na bazie poprzednich doświadczeń i przewiduje ich dalszy przebieg, poziom stresu może się zwiększać lub utrzymywać na stałym poziomie. Według Gałkowskiej ostrość reakcji na stres zależy też od aktualnego nastroju dziecka. Jednak przy wysokiej intensywności konfliktu aktualny nastrój dziecka nie ma znaczenia (1999, s. 80-81).

Wobec konfliktu rodziców dziecko zadaje sobie podstawowe pytania: Co się dzieje? Dlaczego? Co mogę z tym zrobić? Wśród młodszych dzieci wobec zaistniałej sytuacji pojawiają się tzw. procesy pierwotne. Dziecko swoją opinię opiera przede wszystkim na ocenie emocjonalnej. Konflikt między rodzicami budzi w nim strach i obawy przed tym, by ktoś lub ono samo nie doznało krzywdy. Lęki te dotyczą również obawy przed utratą. Wśród dzieci starszych uruchamiają się procesy wtórne, w których dokonują atrybucji przyczyny i odpowiedzialności oraz starają się odpowiedzieć na pytanie, czy same mogą sobie z nim poradzić. Najczęściej dziecko upatruje przyczynę konfliktu w sobie, co potęguje dystres. Natomiast atrybucja odpowiedzialności i winy prowadzi do

dwóch możliwych ocen. Jeżeli dziecko wini siebie, wówczas doznaje uczuć wstydu i winy, co wpływa negatywnie na poczucie własnej wartości. Jeżeli wini rodziców, to wówczas doświadcza gniewu, co prowadzi do wewnętrznego konfliktu – dzieci posiadają bowiem silną potrzebę pozytywnego ustosunkowania się do rodziców. Brak zrozumienia na tym etapie rozwoju tego, że jedną osobę można obdarzać ambiwalentnymi uczuciami, powoduje, jak już wspomniano wcześniej, to, że dzieci przeżywają poczucie winy i wstyd. Jeżeli na podstawie poprzednich doświadczeń dziecko ma nadzieję na pozytywne zakończenie konfliktu, wtedy wzrasta strategia zmagania się ze stresem. Najczęściej jednak przy wysokim lęku i napięciu dziecko czuje się niezdolne do radzenia sobie z konfliktem rodziców (Gałkowska, 1999, s. 80-81).

Jakość relacji małżeńskiej w największym stopniu tworzy klimat życia rodzinnego, w którym dzieci kształtują i rozwijają swoją osobowość. Zła relacja między małżonkami tworzy atmosferę niesprzyjającą zaspokajaniu potrzeb psychicznych dzieci, które czują się nieszczęśliwe, niekochane, zniechęcone do podejmowania jakiegokolwiek wysiłku, podatne na różnego rodzaju patologie. Dobra jakość relacji małżeńskiej tworzy atmosferę, w której potrzeby psychiczne dzieci są zaspokajane, czują się one szczęśliwe, kochane i zachęczone do rozwoju tkwiącego w nich potencjału. Prawidłowe relacje małżeńskie są fundamentem życia rodzinnego – to od małżonków zależy, jaki wizerunek będzie miała ich przyszła rodzina. Rodzina odgrywa niezastąpioną rolę w wychowaniu dziecka. To w rodzinie dziecko uczy się pierwszych słów, reakcji na dane zachowanie, wyrażania myśli i uczuć, w niej spotyka się również z wartościowaniem (Marynowicz-Hetka, 2007, s. 505). Rodzice są najbardziej znaczącymi osobami w życiu dziecka, zwłaszcza w okresie wczesnego dzieciństwa, kiedy – zdaniem pedagogów i psychologów – powstają zręby jego osobowości. Istotnym w tym okresie jest wpływ relacji małżeńskich, dzięki nim ma miejsce formowanie się postaw moralnych i religijnych dziecka (Kołodziej, 2000, s. 234).

Wpływ relacji małżeńskich na kształtowanie się tożsamości dziecka

Relacje między małżonkami mają znaczący wpływ na kształtowanie tożsamości dziecka. Gałkowska wskazuje, że wynika to przynajmniej z trzech czynników: roli rodziców jako osób znaczących, prototypowości obserwowanych w rodzinie relacji interpersonalnych oraz znaczenia małżeństwa w tworzeniu właściwego środowiska wychowawczego (1999, s. 93-94).

Z uwagi na to, że rodzice są dla dziecka ludźmi znaczącymi, to sposób, w jaki odnoszą się do dziecka, stanowi dla niego informację o tym, jakim jest człowiekiem. Komunikacja interpersonalna, zarówno werbalna, jak i niewerbalna, ma zatem istotny wpływ na kształtowanie obrazu siebie przez dziecko. Małżonkowie mają tendencję do przenoszenia sposobu porozumie-

wania się między sobą na relacje z dzieckiem, dlatego styl komunikowania się dziecka jest w dużym stopniu odzwierciedleniem sposobu komunikowania się rodziców. Relacje między małżonkami warunkują również sposób, w jaki postrzegają oni swoje dziecko. Małżonkowie zadowoleni ze związku widzą w dziecku przedłużenie swojego szczęścia i udzielają mu wsparcia oraz prezentują dziecku właściwy wzór do identyfikacji. Natomiast w małżeństwach niezadowolonych rodzice mogą przypisywać dziecku część winy za problemy małżeńskie. Dziecko w takiej sytuacji postrzega siebie jako osobę nieważną, przeszkadzającą innym, rodzi się w nim również niejasne, lecz dotkliwe poczucie winy. Na dziecko, zwłaszcza tej samej płci co skonfliktowany współmałżonek, rodzic przenosi odczuwaną wobec partnera złość i wrogość, wytykając niejednokrotnie te cechy, które współmałżonek posiada. To w sposób oczywisty utrudnia dziecku właściwą identyfikację płci, trudno przecież utożsamiać się z osobą, która jest darzona przez rodzica niechęcią czy wrogością.

Negatywny wpływ na właściwy proces identyfikacji dziecka ma również powstawanie koalicji pomiędzy jednym z rodziców i dzieckiem przeciwko współmałżonkowi. Dziecko wówczas próbuje budować obraz samego siebie w opozycji do jednego z rodziców uznawanego za wroga. Zbyt wielkie podkreślanie różnic między rodzicami może w tym wypadku prowadzić do poczucia samotności i odosobnienia psychicznego. Ponadto, zanim dziecko uzna kogoś z rodziców za wroga, musi przełamać w sobie naturalną potrzebę do szukania i doświadczania miłości obojga. Prowadzi to oczywiście do głębokich konfliktów wewnętrznych i ambiwalencji uczuć. Dziecko zmuszone do dokonania wyboru pomiędzy jednym z rodziców może doświadczać poczucia winy także za rzekomą zdradę. To z kolei prowadzi do niejasnego lęku zastępowanego kolejnym poczuciem winy (Gałkowska, 1999, s. 95-97).

Następna przyczyna budowania obrazu siebie przez dziecko w kontekście jego związku z rodzicami łączy się z prototypowością spostrzeganych relacji interpersonalnych. Rodzice bowiem, jako osoby poznawane najwcześniej, stanowią swoistą, bardzo wczesną matrycę dla percepcji innych ludzi. Jeżeli dziecko nie ma pozytywnych wzorów relacji wśród rodziców, wówczas może niewłaściwie oceniać sytuacje społeczne. To z kolei komplikuje kontakty z innymi, utrudnia zajęcie postaw altruistycznych i asertywnych. Lęk pojawiający się w kontaktach interpersonalnych może prowadzić do prób kontroli nad otoczeniem i sytuacjami, a w konsekwencji do perfekcjonizmu (Gałkowska, 1999, s. 98). Tylko atmosfera wychowawcza tworzona przez rodziców kochających dzieci bezwarunkową miłością, lecz stanowczych w realizowaniu swego rodzicielskiego autorytetu, kształtuje w dzieciach pewność siebie i innych, gotowość do uznawania autorytetów jak również mniejszą skłonność

przyłączania się do zbuntowanych grup nieformalnych (Ozorowski, 1999, s. 25-26).

Ostatnim czynnikiem wpływającym na budowanie tożsamości dziecka w zależności od jakości jego relacji z rodzicami, na który warto zwrócić uwagę, jest wpływ wsparcia samooceny jednostki przez najbliższe środowisko. Dziecko powinno otrzymywać właściwe informacje zwrotne o skutkach swojego postępowania. Szkodliwy jest zarówno nadmierny krytycyzm, jak i nieuzasadniony entuzjazm. Pewne znaczenie mają też panujące w rodzinie modele komunikacyjne, kształtują one bowiem odporność na sytuacje trudne i uczą postrzegania problemu jako zadania. Małżonkowie nieszczęśliwi mają mniej czasu dla dziecka, stąd ich pomoc jest sporadyczna. W związku z tym dziecko ma mniejsze szanse na doprowadzenie do końca swoich działań, a planowanie czegokolwiek jest trudne ze względu na przytłaczającą atmosferę w domu. Brak oparcia w rodzicach przyczynia się do rezygnacji z wysiłków w osiągnięciu celu działań. Natomiast szczęśliwi małżonkowie pozwalają dziecku na dużą samodzielność, mają więcej dla niego czasu i wspierają jego wysiłki, ucząc rozwiązywania problemów i planowania czynności (Gałkowska, 1999, s. 99-100).

Z przeprowadzonych powyżej rozważań dotyczących wpływu relacji rodzicielskich w małżeństwie na dziecko wynika, że prawidłowe relacje pomiędzy rodzicami stanowią fundament zdrowej, szczęśliwej rodziny. Jakość relacji małżeńskiej wpływa w decydującym stopniu na całość relacji w rodzinie. Stabilny związek małżeński jest dla dzieci gwarantem poczucia bezpieczeństwa – bez tego trudno sobie wyobrazić właściwie przebiegający proces dojrzewania. Dzieci są baczными obserwatorami rodziców. Poprzez naśladowanie uczą się od nich bardzo szybko języka, rodzinnych postaw, sposobów wyrażania uczuć, wzajemnego postrzegania siebie i innych. Rodzice są dla dzieci osobami znaczącymi, autorytetem.

Najgłębsze problemy człowieka wiążą się z rodziną. Jest ona pierwszą, podstawową i niezastąpioną wspólnotą. Z rodziną wiążą się podstawowe wartości, których naruszyć nie wolno, gdyż powoduje to nieobliczalne straty moralne dla społeczeństwa, a w ostatecznym rozrachunku – dla człowieka.

Wpływ relacji małżeńskich na dziecko jest oczywisty i bardzo silny, a ich jakość jest dla dziecka bardzo ważna. Przede wszystkim relacja małżeńska daje zazwyczaj początek rodzinie, a jej charakter wpływa na funkcjonowanie całego systemu rodzinnego. Poczucie zadowolenia z małżeństwa rzutuje w istotny sposób na poczucie zadowolenia z rodziny i panujący w niej klimat.

Bibliografia:

- Gałkowska, A., 1999. *Percepcja powodzenia małżeństwa rodziców a społeczny obraz siebie ich dorosłych dzieci*. Lublin: TN KUL. ISBN 83-87703-67-2.
- Kalinowski, M., 2007. Rodzina środowiskiem kształtowania się postaw prospołecznych. In: L. Dyczewski, ed. *Małżeństwo i rodzina w nowoczesnym społeczeństwie*. Lublin: KUL. ISBN 978-83-7363-622-4.
- Kołodziej, B., 2000. Rola rodziny w kształtowaniu postawy wobec życia. In: D. Kornas-Biela, ed., *Rodzina źródło życia i szkoła miłości*. Lublin: TN KUL. ISBN 978-83-7306-012-8.
- Marynowicz-Hetka, E., ed., 2007. *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*. T. 2. Warszawa: PWN. ISBN 978830114878.
- Merton, R. K., 2002. *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Warszawa: PWN. ISBN 83-01-13876-9.
- Ozorowski, E., ed., 1999. *Słownik małżeństwa i rodziny*. Warszawa-Łomianki: ATK. ISBN 837072129x.
- Siemianowski, A., 2009. *Człowiek z człowiekiem. Z badań nad istotą życia wspólnotowego*. Gniezno: Gaudentium. ISBN 978-83-61311-36-2.
- Sujak, E., 1981. Klimat uczuciowy życia w rodzinie. In: A. Podsiad, A. Szafrńska, eds. *Spojrzenie na współczesną rodzinę w Polsce*. Warszawa: PAX. ISBN 8321103006.

Mgr Elżbieta Aleksiejuk
Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie
Wydział Pedagogiczny